

Tietue 3 / 2014

Tietue on Jyväskylän yliopiston kirjaston lehti, joka ilmestyy verkossa neljä kertaa vuodessa.

ISSN-L 1798-4890

ISSN 1798-4890

LIBER 43 – lähitulevaisuuden informaatiomaisemassa

10.9.2014 Tekijä [Jyväskylän yliopiston kirjasto](#)

Juuri valmistunut Latvian kansalliskirjaston uusi rakennus toimi [LIBERin](#) konferenssikehtona tänä vuonna. 43. vuotuinen konferenssi keräsi lähemmäksi 400 kirjasto- ja informaatioalan ammattilaista pohtimaan tieteellisten kirjastojen ja informaatioalan lähitulevaisuutta teemalla *Research Libraries in the 2020 Information Landscape*. LIBER on Euroopan tieteellisten kirjastojen suurin järjestö.

Uudessa kirjastorakennuksessa oli moderniudesta huolimatta historia vahvasti läsnä. Lukemisen ja kirjallisuuden menneet vuosikymmenet ja -sadat näkyivät kirjahyllyistä. Uuden kiiltävät metallipinnat ja lasiseinät näyttivät melkein korostavan useammassa kerroksessa ja lukuisissa saleissa jatkuvia kirjahyllykilometrejä.

Albrecht Dürerin piirtämä säkkipillisti liikkui animoituna ”1514.Book.2014”-näyttelyn seinällä. Kuva: Arto Ikonen

Ala-aulasta löytyi näyttelyhuone, jonne oli koottu laaja kirjahistoriallinen näyttely. *1514. Book. 2014* -näyttelyyn oli kerätty kirjoja kahdeksastatoista eurooppalaisesta kirjastosta. Niillä haluttiin juhlistaa vuotta 1514 eli viidensadan vuoden takaista aikaa. Kirjat kertoivat millainen kulttuuri ja kirjallisuus on ollut viisisataa vuotta sitten. Vanhojen kirjojen ja tekstien kautta tuotiin esiin se, miten kirjat ja kirjallisuus ovat muuttuneet ja miten kirjallisuus on muuttanut elämäämme vuosisatojen aikana. Näyttelytilan seinillä koreili muun muassa Albrecht Dürerin taidetta ja tunnelma oli vähintäänkin harras. Kun kuuntelin näyttelytilassa

soivaa renessanssimusiikkia, katselin seinälle heijastettua tanssivaa säkkipillistä ja haistoin vanhan paperin, aloin hiljalleen kaivata jotain modernimpaa.

Demokratiaa ja valon linnoja

Vaikka konferenssin nimi viittasi tulevaisuuden informaatiomaisemaan, ei avajaispuheissa vielä päästy kovin moderneihin ajatuksiin. Se ei silti haitannut, koska avajaispuheet käsittelivät tärkeitä yhteiskunnallisia ja kulttuurisia seikkoja lähinnä kirjastojen ja tiedon saatavuuden osalta.

Sekä Latvian kansalliskirjaston johtaja **Andris Vilks** että Latvian opetus- ja tiedeministeri **Ina Druviete** korostivat kulttuuriperinnön ja tiedon saatavuuden merkitystä vapaan kansankunnan synnyssä ja demokratian kehityksessä. Druviete piti yhteiskunnallisen kehityksen kannalta sivistystä ja koulutusta ensiarvoisen tärkeänä ja kutsuikin kirjastoja valon linnoiksi. Samalla nimellä kutsutaan myös Latvian kansalliskirjaston uutta rakennusta.

Latvian entinen presidentti **Vaira Vike-Freiberga** pohti kirjoitetun ja puhutun sanan merkitystä. Myös hänen puheessaan nousi esiin kirjallisuuden rooli demokratiassa. Vike-Freiberga käsitteli puhuttua ja kirjoitettua sanaa pragmatiikan keinoin ja pohti, mikä rooli sanojen käytöllä on ollut historiassa ja mikä niillä on vieläkin. Koska sanat ja niiden välittämä informaatio ovat tärkeitä demokraattisen yhteiskunnan kannalta, on niiden vaaliminen, tallentaminen ja jakaminen – siis kirjastojen työ – myös ensiarvoisen tärkeää. Vike-Freiberga nosti esiin myös open accessin mahdollisuudet globaalissa kontekstissa. Hän näki, että open access -julkaisemisen avulla on mahdollista lisätä tasa-arvoa eri maiden välillä, koska sen myötä voi saada tietoa ja sivistystä köyhiinkin maihin.

LIBERin väistyvä puheenjohtaja **Paul Ayris** etsi avajaispuheessaan syitä sille, miksi kirjastoja vielä tarvitaan eikä pelkkä internet riitä. Yksi keskeinen syy hänen mukaansa on opiskelun ja oppimisen sosiaalinen luonne, joka vaatii konkreettisia tiloja ja kanssakäymistä. Pelkät virtuaaliset tietoverkot eivät Ayrksen mielestä riitä vaan oppiminen ja tiedon lisääminen tapahtuvat vieläkin sosiaalisesti. Tähän sosiaaliseen tarpeeseen vastaavat kirjastot ja niiden tarjoamat aineistot ja tilat.

Myöhemmin konferenssissa Ayris luovutti LIBERin puheenjohtajuuden Suomen kansalliskirjaston verkkopalveluiden johtajalle, **Kristiina Hormia-Poutaselle**. Samalla saatiin LIBERille ensimmäinen naispuolinen puheenjohtaja.

”Valon linna” eli Latvian kansalliskirjasto. Kuva: Arto Ikonen

Avointa virtaavaa dataa

Digital Library Federationin johtaja **Rachel Frick** käsitteli esityksessään tiedon avoimuutta ja erityisesti avoimen metadatan tärkeyttä otsikolla *Flow and friction*.

Frick harmitteli sitä, että datan hyödyntämistä vaikeuttavat turhan usein erilaiset ”kitkaa” aiheuttavat tekijät. Näitä ovat muun muassa rajoitukset pääsyyn, erilaiset käyttöjärjestelmät ja käyttöoikeudet. Yksi kitkaa lisäävä tekijä on myös metadatan huono hyödynnettävyys tiedonhaussa. Frick muistutti, että metadata on se rajapinta, joka yhdistää tiedonhakijan etsimäänsä tietoon.

Luettelointi ja metadata tulisi tehdä internetin käyttäjän tarpeisiin ja keskittyä kuvailemaan teoksia siten, että selviäisi mistä niissä on kysymys. Tärkeää on siis *aboutness* eli se, että tiedonhakijalle selviää se, mistä teos kertoo, mitä se käsittelee. Frick viittasi esityksessään **Jennifer Schaffnerin kirjoitukseen** metadatasta. Ehkä monille itsestäänselvyys tiivistyy Schaffnerin tekstissä: sisältö on tärkeämpää kuin formaatti. Metadatan tuottajana olen itsekin sitä mieltä, että huomio tulisi ensisijaisesti kiinnittää siihen, miten informatiivista metadata tiedonhakijalle on ja miten se hänelle näyttäytyy.

Kun keskitytään kitkan poistamiseen, saadaan data virtaamaan. Datan virtaamisessa kyse on sen esteettömästä luomisesta, hallinnasta ja jakamisesta. Frick haluaisikin, että data tarjotaan käyttäjälle niin avoimesti, että hän voi tehdä sille itse mitä haluaa. Näin datalle saadaan enemmän käyttäjiä ja siitä on eniten hyötyä.

Esimerkkinä avoimen datan hyödyntämisestä Frick käytti *Digital Public Library of American (DPLA)* alustaa. [DPLAn](#) tavoite on luoda mahdollisimman laaja digitaalinen kirjasto yhdistämällä amerikkalaisten kirjastojen avointa dataa samaan portaaliin. Euroopassa samanlaista asiaa ajetaan [European](#) kautta, Suomessa puolestaan [Finnan](#) avulla. Frickin mukaan DPLA on onnistunut muun muassa siinä, että sen kautta yksittäiset kirjastot ovat saaneet enemmän käyttäjiä digitaalisille kokoelmilleen.

Avoimuus ei koske vain dataa ja sen käyttöä. Frick muistutti, että avoimuuden tulisi koskea niin ideoita, innovaatioita, läpinäkyvyyttä, oppimista kuin tutkimustakin – pätevä ja varteenotettava ihanne niin kirjastoalalle kuin yliopistoille.

Linkitettyä ja avointa

European Libraryn **Nuno Freire** käsitteli esityksessään linkitettyä avointa dataa. Freiren mukaan oikealla tavalla linkitetty avoin data hyödyttää monia tahoja. Varsinkin kirjastojen yhteydessä linkitetty avoin data on ymmärrettävä yhteisöllisenä tekijänä, koska datan uudelleen käyttäminen hyödyttää kaikkia yhteisön jäseniä.

Kirjastot hyötyvät siitä, kun linkitys toimii toisten kirjastojen dataan. Linkittämällä dataa oikein sille saadaan enemmän informatiivisuutta ja täsmällisyyttä. Freire korostikin, että datan linkittämisessä on oltava selvillä se, mihin ja kuinka tarkasti sitä linkitetään. Datan linkittämisen on edesautettava datan helpompaa löytyvyyttä ja sen parempaa

ymmärrettävyyttä. Datan täsmällisyys ja informatiivisuus nousevat puolestaan tärkeiksi tekijöiksi erityisesti tutkimustyössä ja virtuaalisissa tutkimusympäristöissä.

Freire muistutti, että linkitetty data ei sinänsä ole mitään uutta kirjastoille vaan esimerkiksi metadatan tuottajat ovat hyödyntäneet yhteisiä auktoriteettitietokantoja ja yhteisluetteloida jo pitkään. Linkitettyä avointa dataa tulisi kuitenkin kehittää entisestään. Tämä vaatisi sekä strategiaa että resursseja. Keskeisiksi seikoiksi nousevatkin ne tekniset vaatimukset, jotka mahdollistavat sekä datan julkaisemisen että sen linkittämisen. Nämä vaativat asiantuntijuutta sekä tietotekniikan että semanttisen teknologian aloilta. Olisiko tieteellisten kirjastojen suunnattava henkilöstöresurssejaan tähän suuntaan?

Kenen omaisuutta tutkimukset ovat?

Imperial College Londonin kirjaston johtaja **Chris Banks** keskittyi esityksessään open accessiin ja tutkimusten julkaisemisen rahoitukseen. Monet kirjastoammattilaiset sekä muut kulttuurin ja tiedon avoimuuden puolestapuhujat ovat Banksin kanssa samaa mieltä, että varsinkin julkisella rahalla tuettujen tutkimusten tulokset tulee julkaista avoimesti.

Banks totesi, että open access -julkaisemisen puolesta on kirjastojenkin helppo esittää vaatimuksia. Kirjastot voivat kirjoitella mandaatteja asian puolesta, mutta itse tekoihin vaikuttaminen onkin sitten hankalampaa. Julkaisukulttuurin muuttamiseen tarvitaan myös muita tahoja. Yhteistyö esimerkiksi yliopiston laitosten, kustantajien ja tutkimusten rahoittajien kanssa on tärkeää. Banksin mielestä uudenlaista julkaisukulttuuria tulisi miettiä uudenaikaisena bisnessuhteena, johon liittyvät ainakin yliopistokirjastot, kustantajat, välittäjät ja tutkimustietojärjestelmät.

Banks kertoi, kuinka OA-julkaisemisen vastaanotto vaihtelee tieteenaloittain ainakin heillä Britanniassa. Luonnontieteet ja lääketiede ovat parhaiten lähteneet open accessiin mukaan. Humanististen ja yhteiskuntatieteiden osalta kiinnostus asiaan on vähäisempää. Myös yksilöiden tasolla kiinnostus OA:ta kohtaa vaihteli. Toiset ovat kiinnostuneita, mutta toiset tyytyvät mielusti vanhan mallin mukaiseen julkaisemiseen. Joillekin taas vanhassa korkealla arvostetussa lehdessä julkaisemiseen liittyy selkeää elitismiä.

Kirjastojen roolin Banks näki open accessin edistämisessä ensiarvoisen tärkeäksi. Ensinnäkin kirjastot tekevät asiaa tiedostettavaksi tarjoamalla (tutkija)palveluita, jotka keskittyvät muun muassa julkaisemiseen, tekijänoikeuksiin ja lisensointiin. Perinteisessä julkaisumallissa kirjasto on tullut mukaan vasta siinä vaiheessa, kun lehti on ostettu kirjastoon tai e-lehtien ollessa kyseessä siinä vaiheessa, kun kirjasto on ostanut lisenssin kyseiseen lehteen ja näin ollen voinut tarjota sen asiakkailleen luettavaksi. OA:ssa kirjasto tulee mukaan jo julkaisuvaiheessa tarkastamalla muun muassa sääntöjen mukaiset lisenssit.

Banksin mukaan open access -julkaisemisessa kirjaston tehtäväksi tuleeekin tarjota tutkijalle eli kirjoittajalle mahdollisimman helppo ja kiinnostava mahdollisuus, johon hän haluaa sitoutua ja josta hän hyötyy samalla kun saa lisää viittauksia tutkimukselleen. Jyväskylän yliopiston kirjasto edistää tutkimustiedon avointa saatavuutta hoitamalla rinnakkaisjulkaisemiseen liittyvät kustantajalupien tarkastamiset. Kirjasto hoitaa myös tutkimustietojen tallentamisen julkaisurekisteriin.

Laadun tarkkailua ja lakikiemuroita

Saskia C.J. de Vries Nijmegenin Radboud yliopistosta Hollannista esitteli open accessiin liittyvää laaduntarkkailua. Quality Open Access Market eli QOAM pyrkii helpottamaan kirjoittajan työtä, kun tämä haluaa julkaista tutkimuksensa avoimesti laadukkaassa julkaisussa ja järkevällä hinnalla. QOAM on OA-julkaisujen laadunvalvontaa ja tässä de Vries näki yliopistokirjastojen olevan tärkeässä asemassa. Kirjastot voisivat organisoida OA-julkaisujen pisteyttämistä käyttäen hyväkseen sekä omaa tietämystään että kirjoittajien, vertaisarvioijien ja muiden tieteelliseen julkaisemiseen liittyvien tahojen tietämystä. Pisteyttäminen tapahtuu pisteytyskortteilla, jotka löytyvät QOAMin alustalta.

QOAMista saatu tieto olisi parhaimmillaan yliopistossa tapahtuvan joukkoistamisen tulosta. De Vriesin mukaan tällainen laaduntarkkailu sopii kirjaston organisoitavaksi hyvin, koska kirjasto on aina ollut paikka, jossa tieteellisten julkaisujen laatua on punnittu kokoelmien hankinta- ja kehittämistyössä. QOAMin avulla pystyttäisiin vaikuttamaan kirjaston kokoelmien laatuun ja panostamaan niihin OA-julkaisuihin, joiden nähdään palvelevan parhaiten yliopiston tutkimus- ja julkaisupolitiikan tarkoituksia.

De Vries muistutti, että open accessin kanssa tarvitaan kirjaston perinteisiä vahvuuksia entistä enemmän. Niinpä tiedon ja sen saamisen organisointi, julkaisujen laadun kontrolli ja kokoelmien valinta ovat edelleenkin tärkeitä osaamisalueita kirjastoissa ja liittyvät myös suoraan open accessiin.

Immateriaalioikeuteen perehtynyt **Andres Guadamuz** Sussexin yliopistosta käsitteli tekijänoikeuksia ja lakikiemuroita, joihin tiedon ja julkaisemisen avoimuudessa usein törmätään. Guadamuz sanoi kuitenkin tyytyväisenä, että kirjastoissa ollaan usein paremmin perillä tekijänoikeuksista, kuin monissa muissa paikoissa.

Guadamuz pohti myös tiedonlouhinnan (data mining) ja tekijänoikeuksien suhdetta. Edes lakitieteiden tohtorille ei ollut täysin selvää se, koskevatko tietokannan tekijänoikeudet aina myös esimerkiksi tiedonlouhintaa. Guadamuz puhuikin avoimien lisenssien puolesta ja suositteli niitä käytettäväksi myös digitaalisiin arkistoihin. Tällöin arkistojen metadata olisi avointa ja louhittavissa myös ilman, että pitää miettiä tekijänoikeudellisia seikkoja. Näin saadaan jo olemassa oleva data jatkossa käytettyä muihin tarpeisiin.

Kirjasto tiedon tuottajana

Paul Ayris jatkoi keskustelua open accessista ja kirjaston uudesta roolista uudessa julkaisukulttuurissa. Ayris korosti, miten yliopistokirjastoa ei pidä enää miettiä pelkästään tiedon tallentajana ja jakajana, vaan kirjaston rooli muuttuu myös tiedon tuottajaksi. Kirjaston olisi osallistuttava kustannustoimintaan tarjoamalla julkaisemiselle sekä palveluita että välineitä. Ayrisin edustamassa University College Londonissa yliopistokustantamo onkin yksi kirjaston keskeinen osasto. Se julkaisee muun muassa monografioita open accessina.

Suomessa on huomattu sama asia kuin Isossa-Britanniassa: kurssikirjoja on harvoin saatavana e-kirjoina ja vieläkin harvemmin open accessina. Ayris heittäkin ilmaan kiinnostavan idean siitä, että yliopisto voisi tuottaa ja julkaista omat kurssikirjansa. Kirjasto voisi toimia näiden kirjojen julkaisijana ja varmistaisi niiden avoimen saatavuuden opiskelijoille open accessin periaatteiden mukaan.

Kurssikirjojen kustantaminen vaatisi toki uudenlaista organisoimista ja uudenlaista panostamista niin yliopiston kuin kirjastonkin osalta. On myös selvää, ettei yliopisto voisi ihan heti kustantaa jokaiselle kurssille uutta kirjaa. Ajatus on kuitenkin kiinnostava, kun miettii vaikka Jyväskylän yliopiston kirjastoon tilattavien kurssikirjojen määrää. Joka lukuvuosi on Jyväskylän yliopistossakin useita massakursseja, joille osallistuu jopa 300-400 ihmistä. Kirjaston hankintapolitiikan mukaan haluamme tarjota kirjan mahdollisimman monelle, mutta kirjoja ei voida hankkia yhtä paljon kuin kurssilla on osallistujia. Perusperiaate on, että kirjoja hankitaan maksimissaan kolmasosa kurssille osallistuvien määrästä. Tämä tarkoittaa sitä, että joitakin kirjoja – siis samaa kirjaa – hankitaan jopa yli 100 kpl. Toisaalta massakursseille ei aina pystytä tilaamaan maksimimäärää kurssikirjoja, jos teos on esimerkiksi kallis, ja tällöin opiskelijoiden on vain tultava toimeen vähemmällä määrällä kirjoja. Näin siis pitää toimia, vaikka elämme aikaa, jolloin yhtä e-kirjaa pystyisi periaatteessa lukemaan rajaton määrä ihmisiä samaan aikaan. Kurssivaatimuksiin sopivaa e-kirjaa ei vain aina ole saatavilla ja jos sellainen löytyykin, on siinä usein kustantajan asettamia käyttörajoituksia.

Kurssivaatimukset myös vaihtuvat parin vuoden välein, jolloin uusi painos kirjasta tai kokonaan uusi kirja voi korvata aiemman kurssikirjan. Tällöin ne muutaman vuoden ikäiset sata kirjaa voivat jäädä käytännössä tarpeettomaksi. Toki niistä jokunen kappale kirjastoon jätetään ja dyykkauspäivänä niitä jaetaan ilmaiseksi, mutta on sanomattakin selvää, että kirjaston käyttökokoelmassa ei voida säilyttää satoja kappaleita samoja kirjoja, jos ne eivät enää kurssivaatimuksissa ole.

Toivottavasti Suomessakin yliopistojen kustannustoiminta lisääntyisi ja saataisiin kurssikirjoja kustannusohjelmiin. Tähänkin löytyisi yliopistokirjastoilta varmasti sekä kiinnostusta että osaamista.

Lopuksi

LIBER-konferenssin kolmeen päivään mahtui tuhti paketti informaatioalan esityksiä. Jokainen näkemäni esitys pyrki katsomaan tulevaan ja omalta osaltaan ennustamaan tulevaisuuden osaamistarpeita ja kehittämiskohteita yliopistokirjastoissa. Ei ollut yllätys, että julkaisemiseen ja tiedon avoimuuteen liittyvät haasteet olivat useammassa esityksessä keskeisessä osassa. Tieteelliseen julkaisupolitiikkaan kaivataan lisää avoimuutta ja läpinäkyvyyttä. Kirjastojen toivottiin osallistuvan enemmän myös avoimen tiedon tuottamiseen eikä vain sen jakamiseen ja organisoimiseen.

Avoimuus ei koske kuitenkaan vain julkaisun löydettävyyttä ja siihen käsiksi pääsemistä. Vaatimukset ja toiveet avoimuudesta menevät pintaa syvemmälle kahdessakin mielessä. Ensinnäkin tietokantojen, luetteloiden ja datan osalta avoimuuden tulisi koskea metadataa ja lisenssejä, jotta datan jatkokäyttö ja hyödyntäminen olisi mahdollisimman kätevää ja laajaa yleisöä hyödyttävää. Toisekseen myös kirjastojen osaamisen ja vastuualueiden kehittämisen pitäisi olla avointa ja ennakkoluulotonta.

Arto Ikonen